

จากทวาทศมาสถึง นิราศเดือน

สุภาณี พัดทอง★

ทวาทศมาสและนิราศเดือนเป็นที่รู้จักในหมู่ผู้สนใจวรรณคดีไทยว่าเป็นวรรณคดีประเภทนิราศที่ต่างไปจากนิราศอื่น ๆ เพราะดำเนินเรื่องพรรณนาความรักใคร่ ไปตามการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลและเหตุการณ์ต่าง ๆ ในแต่ละเดือน ตั้งแต่เดือน 5 ถึง เดือน 4 คือครบรอบหนึ่งปี หนังสือประวัติวรรณคดีทั้งหลายก็มักจะกล่าวถึงนิราศทั้งสองในทำนองเดียวกันนี้ แต่มิได้ขยายความในเชิงเปรียบเทียบให้กระจ่างชัดยิ่งไปกว่าที่เคยกล่าวกันมา ทั้ง ๆ ที่มีประเด็นต่าง ๆ ที่น่าสนใจมากมาย นับตั้งแต่ชื่อที่มีความหมายสอดคล้องในทางเดียวกัน มีการดำเนินเรื่องด้วยวิธีคล้ายคลึงกัน ซึ่งชวนให้กังขาว่า วรรณคดีต่างสมัยทั้งสองนี้ได้รับอิทธิพลจากกันหรือไม่ ที่ว่ามีความคล้ายคลึงนั้นอย่างไร แคะไหน มีความแตกต่างกันเล็กน้อยเพียงไหน อย่างไร ทั้งความคล้ายคลึงและแตกต่างระหว่างวรรณคดีทั้งสอง เนื่องมาจากสาเหตุใดทั้งหมดที่ได้กล่าวมา เป็นสิ่งที่จะศึกษาวิเคราะห์กันต่อไปนี้

★ อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มธ.

ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับทวาทศมาสและ นिरาศเดือน

ทวาทศมาส

ทวาทศมาส แปลตามศัพท์ว่า สิบสองเดือน สมัยโบราณเรียกกันว่า **อุษาทวาทศ**¹ เป็นวรรณคดีที่กวีรุ่นหลังถือเป็นแบบอย่าง

ความเป็นมาและผู้แต่ง เนื่องจากไม่มีประวัติที่แน่ชัด นักวรรณคดีจึงสันนิษฐานกันไปต่าง ๆ แต่ที่ลงรอยกันน่าเชื่อถือที่สุดคือ **กระแสนินธุ์**² ที่วินิจฉัยโดยใช้หลักฐานที่มีอยู่ในประวัติศาสตร์เป็นสำคัญ และ **ชลธีรา สัตยาวัฒนา**³ ซึ่งใช้การศึกษาวิเคราะห์เนื้อในของวรรณคดีตามหลักแนววิจารณ์แผนใหม่ของ โอ. เอ. ริชาดส์ ลงความเห็นว่าเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ร่วมสมัยกับโคลงฉันท์และลิลิตพระลอ

กระแสนินธุ์ ให้คำวินิจฉัยว่า แต่งขึ้นสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยพระยาวราชซึ่งเป็นพระราชโอรสที่เกิดจากพระสนม ไม่ปรากฏพระนามในพระราชพงศาวดาร แต่มีเรื่องปรากฏในลิลิตยวนพ่ายว่า เป็นผู้รับพระบรมราชโองการฯ จากสมเด็จพระบรมไตรฯ ให้ไปนิมนต์พระสงฆ์จากลังกามาร่วมพิธีหัตถบาป คราวสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงออกผนวชเมื่อ พ.ศ. 2008 พระยาวราชคงทรงพระนิพนธ์ขึ้นเมื่อเดินทางครั้งนั้น และทรงถวายสมเด็จพระบรมราชาธิราช พระราชโอรสองค์ใหญ่ในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงได้รับการอภิเษกให้ครองกรุงศรีอยุธยา ส่วนสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้นทรงไปครองพิษณุโลก เรื่องนี้ปรากฏอยู่ชัดเจนในพระราชพงศาวดาร และกล่าวความไว้ในทวาทศมาสว่า

จักรพาฬภูวนารถเกล้า	กรุงกษัตริย์
ผายแผ่นภูดาธาร	แผ่นผ้า
ภูไนยวันตรตรัย	กมุทมาศ
โอนมกุฎเกล้าแก้ว	เกือบเศียร (4)
รังสฤษฏีรังเรซไ้	ทรงทศ
ธรรมวิบูลพึงเพียร	แผ่นหล้า
เสวยสวรรรย์สุโสฬศ	เลื่องโลก
บลบ่าบวงสรวงหม้า	ใหม่ศรี (5)

¹ ฉันทิชย์ กระแสนินธุ์, **วรรณคดีไทยภาคพิเศษ ทวาทศมาสโคลงฉันท์** (พระนคร: โรงพิมพ์ศิริมิตร, 2512), หน้า 48.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 6-43.

³ ชลธีรา สัตยาวัฒนา, "ทวาทศมาส - ก่าสรวล - ลิลิตพระลอ เป็นวรรณคดีร่วมสมัย " **วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ในสมัยอยุธยาตอนต้น** (กรุงเทพฯ: นวลจันทร์, 2524), หน้า 25-51..

ในด้านผู้แต่งมีระบุไว้ในโคลงบทที่ 258 ว่า

กานท์กลอนนี้ตั้งอาทิ	กวี หนึ่งรา
เขาวราชสามตต์ไตร	แผ่นหล้า
ขุนพรหมมนตรีศรี	กวีราช
สารประเสริฐภาษา	ช่วยแกล้งเกลากลอน

ความในโคลงบทนี้กล่าวไว้ชัดเจนว่า พระเขาวราชเป็นกวีผู้รจนาทวาทศมาส โดยมีขุนพรหมมนตรี
ขุนศรีกวีราช และขุนสารประเสริฐ ช่วยขัดเกลาสำนวนกลอน

ความมุ่งหมายในการแต่ง กล่าวไว้ในโคลงบทที่ 254 - 256 ว่า

บุญญาดีเรกเจ้า	จอมกษัตริย์
ครอบครองภูดาธาร	ทั่วไท้
จงเป็นปิ่นจักรพรรดิ	จอมโลก ธรพ้อ
ร้อยราชถวายกรไหว้	หว่านมาลัย (254)
ตราบสิ้นสุริยศฟ้า	ดินหาย ก็ดี
ยังพระยศยังสถาน	อย่าแคล้ว
ตราบสุเมรุคีรีทลาย	ทบท่าว ลงแฮ
คงคอบบุญฟ้าแผ้ว	แผ่นฟ้าภพไตร (255)
จบเสร็จเกลากาพย์เกลี้ยง	กลอนกานท์
คือมณีมาลัย	เรียบร้อย
เปนเฉลิมกวีสาร	เสวานิศ
รัตนมณีสร้อย	เสกสร้อยสรวมกรรมฯ (256)

เห็นได้ว่า กวีแต่งทวาทศมาสขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นธรรมเนียมนิยมของกวี
โบราณ และเป็นการแสดงฝีมือในทางกวีของตน ทั้งกวียังเชื่อว่าผลงานที่ท่านได้เรียบร้อยขึ้นอย่างประณีตนี้จะเป็นมิ่ง
ขวัญแก่กวีที่อ่านและฟัง ดุจดั่งมณีมาลัยที่สร้างขึ้นเป็นสร้อยสรวมกรรม

ลักษณะคำประพันธ์ เขียนเป็นโคลงต้นวิวิธมาลี มีบางบทเป็นตรีพิพิพรรณและจัตวาทัณฑ์
บทสุดท้ายเป็นร่ายสุภาพสั้น ๆ รวมโคลงกับร่ายได้ 260 บท

ลักษณะการเขียน เริ่มด้วยบทพระนามพจน์ สรรเสริญเทพเจ้าทั้ง 3 ของพราหมณ์โดยเริ่มจาก
พระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวรตามลำดับ ต่อด้วยขอพระเกียรติพระมหากษัตริย์อีก 2 บท

บทที่ 6 - 20 กวีคร่ำครวญด้วยความพิศวาสถึงนางที่รัก พรรณนาถึงการอยู่ร่วมกันระหว่างกวีกับ
นางและชมความงามของนาง

บทที่ 21 - 26 กวีเปรียบเทียบการพลัดพรากระหว่างคู่พระนางในวรรณคดี 5 เรื่อง ได้แก่
พระอนิรุทธ์กับนางอุษา พระสมุทรโฆษกับนางพินทุมดี พระสุนกับนางมโนห์รา ท้าวปราจิตรกับนางอรพินท์

และ พระสุณัฏกัณนางจิรประภา ซึ่งทุกคู่พลัดพรากจากกันไปแล้วได้คืนมาครองคู่กันที่สุดในที่สุด กวีเปรียบเทียบกับตนเองที่ต้องจากนางที่รัก ว่าเมื่อไรจะได้อยู่ด้วยกัน

บทที่ 27 - 250 ได้พรรณนาโดยเริ่มตั้งแต่เดือน 5 ไปตามลำดับจนถึงเดือน 4 เป็นอันครบรอบปี กวีวิธีการพรรณนาในแต่ละเดือนจะเริ่มจาก บอกเดือนว่าเป็นเดือนอะไร มีประเพณีอะไร ซึ่งจะเป็นประเพณีที่ชวนให้นึกถึงครั้งที่อยู่ร่วมกับนางที่รักเสมอ ในบางเดือนอาจไม่กล่าวถึงประเพณีเลย หากกล่าวถึงก็จะกล่าวถึงเพียงสั้น ๆ ไม่กืบท กวีจะคร่ำครวญถึงนางเป็นอันมาก มักจะเชื่อมโยงความรู้สึกของตนกับธรรมชาติ เช่น ความหนาว ความร้อน เป็นต้น เมื่อจะจบเดือนกวีก็จะกล่าวย้ำในทำนองว่าเดือนก็สิ้นไปแล้ว แต่ตัวเขายังไม่ได้พบนางเลย

บทที่ 251 - 256 เป็นการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์

กวีกล่าวเปรียบเทียบงานวรรณกรรมของตนตั้งมณีนาลัยอันร้อยขึ้นอย่างเรียบร้อย ผู้ได้ยินได้ฟังบทกวีที่ร้อยขึ้นนี้ ดังกับสร้อยมณีรัตนอันงดงามและสูงค่ามาสรวมที่ภรณ์ บทต่อมา กวีได้กล่าวถ่อมตน และเชิญให้แก้ไขหากมีส่วนบกพร่อง ส่วนนี้เรียกว่าประเพณีอัตตวิพากษ์ซึ่งวรรณคดีไทยนิยมใช้กันมาก

บทที่ 258 บอกนามกวี

จบโดยโคลงและร้อยสั้น ๆ เฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ ความในร่ายว่า
เสวยรมย์ชมพามาไพศวรรย์ ตรีบาสน์จันทรสุริยศรี ม้วยปรดิพแผ่นฟ้า เกษมสมบูรณ์ทั่วหน้า
ทั่วทั่ววยยศ ท่านนา

นิราศเดือน

ความเป็นมาและผู้แต่ง นิราศเดือนแต่งขึ้นโดย นายมี หรือหมื่นพรหมสมพัตรสรในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ทราบปีที่แต่ง

ประวัติของนายมี ทราบเพียงว่าเป็นบุตรพระโหราธิบดี นายมีจึงมีความรู้ทางโหราศาสตร์ซึ่งปรากฏในงานเขียนของท่านเสมอ ท่านเคยบวชที่วัดโพธิ์และคงจะได้ร่ำเรียนหนังสือจากที่นี่ นายมีมีความสามารถทางช่างเขียนแต่รักในทางแต่งบทกลอนมากกว่า ท่านเป็นศิษย์ของสุนทรภู่ ซึ่งท่านได้กล่าวไว้ในนิราศกลางว่า

“ฉันเป็นศิษย์สุนทรยังอ่อนศักดิ์ พิไรรักมิ่งมิตรชนิชฐา”

ความสามารถในการแต่งกลอนทั้งรูปแบบ วิธีการ ความคิด และสำนวนโวหาร ได้รับยกย่องว่าดีเด่นใกล้เคียงกับสุนทรภู่ที่สุดในบรรดากวีซึ่งเป็นศิษย์และผู้นิยมงานของท่าน **สุนทรภู่**¹ ผลงานของนายมีนั้นเคยมีผู้เข้าใจผิดมาเป็นเวลานานว่าเป็นงานของสุนทรภู่

ความมุ่งหมายในการแต่ง นายมีกล่าวไว้อย่างชัดเจนในนิราศเดือนหลายตอน เช่น

“ฉันคนชั่วตัวโสกเป็นโรครัก	อกจะหักเสียด้วยตรอมจนผอมเหลือง
สวาทหวังตั้งจิตเป็นนิത്യเนื่อง	จึงแต่งเรื่องรักไว้ให้คนฟัง
ไว้อ่านเล่น เป็นที่ประกำนทุกซ์	ให้ผาสูกตามประสาที่บ้าหลัง
ท่านทั้งหลายชายหญิงอย่าชิงชัง	ฉันต่อตั้งแต่งความตามทำนอง”

¹ ภิญโญ ศรีจำลอง, “วรรณคดีกรุงรัตนโกสินทร์” ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ 2 ภาษา และวรรณคดี กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2525), หน้า 176.

“ ยังกิดไปใจหาย ไม่วายรัก
ที่ท่านชอบน้ำใจใครจะฟัง
ใครอย่าดูเยี่ยงข้าหนาพ่อแม่
ถ้าใครรักประโลมลูบแต่รูปงาม

รำพันนักก็จะว่าเป็นข้าหลัง
ที่ท่านซังกก็จะดำเป็นข้ากรม
ลำบากแท้ยิ่งกว่าหลงเข้าตงหนาม
บังเกิดความทุกข์นานรำคาญใจ ”

และสรุปจุดประสงค์เด่นชัดในตอนจบนิราศว่า

“ เอาเรื่องรักชกเหตุเทศน์ให้ฟัง ก็เอวังหมดที่เท่านี้เอ๋ย ”

จุดประสงค์ที่แท้จริงของนายมีคือการแสดงถึงทุกข์โทษของความรักความหลง หรือที่นายมีเรียกว่า “ ตัณหา ” โดยใช้ตนเองเป็นตัวอย่างโดยคร่ำครวญรำพันให้เห็นว่า ตนต้องได้รับความทุกข์จากความรักที่ไม่สมรักอย่างไรบ้าง นอกจากนี้ยังมียังได้แสดงเรื่องรัก ๆ ใคร่ของหญิง ชาย ในสังคมที่พบเห็นอยู่เพื่อเป็นตัวอย่างประกอบการสอนว่า ทุกคนที่ฝักใฝ่ในเรื่องรักนี้ จะมีความเดือดร้อนวุ่นวายโดยทั่วกัน

ลักษณะคำประพันธ์ เขียนเป็นกลอนนิราศตามแบบนิราศคำกลอนของสุนทรภู่ ขึ้นต้นด้วยวรรครับ และจบด้วยคำว่าเอ๋ย เป็นนิราศที่ไม่ยาวนาน

ลักษณะการเขียน เริ่มต้นด้วยวรรครับตามแบบกลอนนิราศดังกล่าว เข้าเรื่องทันที จับความตั้งแต่เดือนห้า ความว่า

“ ใ้อฤดูเดือนห้าหน้าคิมหันต์
พวกมนุษย์สุดสุขสนุกครัน ได้ดูกันพิศวงเมื่อสงกรานต์ ”

กวีดำเนินเรื่องไปตามเดือนตั้งแต่เดือน 5 - เดือน 4 เป็นครบรอบปีหนึ่ง ในแต่ละเดือนกวีจะเริ่มจากการบอกเดือน แล้วกล่าวถึงความโศกเศร้าของกวีที่ยังไม่สมรัก แล้วกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญในแต่ละเดือนที่กวีได้เข้าไปเกี่ยวข้องหรือร่วมด้วย ซึ่งจะเชื่อมโยงไปถึงหญิงที่กวีใฝ่รักอยู่ นอกจากกวีจะกล่าวถึงตัวกวีกับนางแล้ว ยังมีการสะท้อนภาพของสังคม มีการแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์เชิงเสียดสี โดยเฉพาะพฤติกรรมรัก ๆ ใคร่ ๆ แล้วก็ยกยอนกลับมากล่าวถึงตนเองซึ่งได้รับทุกข์จากความรัคนาง และสรุปจบในแต่ละเดือนว่ายังไม่สมรักสักที การกล่าวถึงประเพณีในแต่ละเดือนจะพบว่า บางเดือนจะเป็นการคร่ำครวญล้วน ๆ ไม่ได้กล่าวถึงประเพณีใด

เมื่อครวญถึงเดือน 4 กวีกล่าวเป็นเชิงว่าจะบอกรักและโน้มน้าวใจนางโดยส่งเป็นเพลงยาวถึงนาง และได้ส่งสารถึงนางแล้วนางมิได้ตอบกลับมา กวีผิดหวัง และได้ยกเรื่องของตนมาเป็นอุทาหรณ์สอนใจคนทั้งหลาย

สำนวนจบนิราศของนายมี ได้สรุปเรื่องความรักเขาหาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาว่าความรักนั้นเป็นตัณหา ซึ่งเป็นกิเลสที่รัตรึงผูกมัดไว้หวนเวียนอยู่ในความทุกข์ และได้บอกถึงวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการแต่งนิราศเรื่องนี้

“ ว่าด้วยเรื่องตัณหาแล้วน่าเกลียด
สำหรับโลกโศกศัลย์ทุกวัน ไป
จะเวียนว้ายตายเกิดกำเนิดนับ
กิเลสเล่าเมามัวเข้าพัวพัน
ทำกระไรจะไ้รอดตลอดล่วง
ฉันก็นึกเหน้อยหน้ายหายคะนิง

มันซีเกียจอธิบายน้ำลายไหล
กว่าจะได้พระนิพพานสำราญครัน
สักก็กับปีจึ่งจะสิ้นที่โศกศัลย์
มัดกระสันผูกมัดอยู่รัตรึง
ให้พ้นห่วงตมหาราคาชิง
ให้คิดถึงชีวิตอนิจจัง

เรื่องก็จบครบปีเดือนสี่สิ้น
เอาเรื่องรักชัศเหตุเทศน์ให้ฟัง

ใครอย่าได้นินทาว่าลับหลัง
ก็เอวังหมดที่เท่านี้เฮยา

เมื่อได้เห็นถึงลักษณะเนื้อหา การดำเนินเรื่อง ฉันทลักษณ์ และความเป็นมาของทวาทศมาสและนิราศเดือนมาพอสมควร จะเห็นถึงความคล้ายคลึงและความแตกต่างของวรรณคดีทั้งสองดังนี้

ความคล้ายคลึง

1. วรรณคดีทั้งสองนี้มีชื่อคล้ายคลึงกัน ทั้งทวาทศมาสและนิราศเดือนมีนัยบอกถึงกลวิธีการดำเนินเรื่องราวในนิราศไปตามกาลเวลาตามเดือน ในแบบจันทรคดี คำว่าทวาทศมาส แปลว่า สิบสองเดือน การที่นายมีตั้งชื่อนิราศของตนว่านิราศเดือนนั้น ได้อิทธิพลมาจากทวาทศมาสหรือไม่ เป็นเรื่องที่น่าสนใจ
2. วรรณคดีทั้งสองมีลักษณะการเขียนในแนวเดียวกัน โดยเฉพาะการพรรณนาไปตามเดือน เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับประเพณีในสังคมและสอดคล้องกับธรรมชาติ ลักษณะการพรรณนาในแต่ละเดือนก็คล้ายกัน ได้แก่ บอกรับเดือน กล่าวถึงประเพณีที่เกี่ยวเนื่องกับคร่ำครวญถึงนางโดยเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ถึงสิ้นเดือนแล้วก็ยังไม่พบนาง
3. ทั้งทวาทศมาสและนิราศเดือนเป็นนิราศที่ใช้ผู้หญิงเป็นศูนย์กลางของความคิด มีแก่นอยู่ที่การคร่ำครวญปริเทวนาการถึงนางที่รัก

ความแตกต่าง

1. ทวาทศมาสและนิราศเดือนเป็นวรรณคดีต่างสมัยกัน จากอยุธยาตอนต้นถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ห่างกันถึงสามร้อยกว่าปี ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าจะจะต้องมีความแตกต่างกันของยุคสมัยอย่างมาก ได้แก่ สภาพแวดล้อมในสังคมซึ่งสะท้อนออกมาในรูปของขนบธรรมเนียมประเพณี สภาพแวดล้อมทางวรรณกรรม เช่น ความนิยมในการเลือกใช้ฉันทลักษณ์ ขนบวรรณกรรม อิทธิพลวรรณคดีร่วมสมัยและวรรณคดีที่เป็นที่รู้จัก ความนิยมในการใช้ถ้อยคำสำนวนภาษา เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการสร้างงานของกวีอย่างยิ่ง
 2. กวีผู้สร้างวรรณกรรมทั้งสองมีความแตกต่างกันมาก ได้แก่ เป็นกวีต่างสมัยกันเป็นเวลานาน จึงถูกหล่อหลอมมาในสภาพของสังคมที่ต่างต่างกัน สิ่งแวดล้อมของตัวกวีก็ต่างกัน ได้แก่ สิ่งแวดล้อมทางสังคม สิ่งแวดล้อมทางวรรณกรรม สิ่งแวดล้อมของคนต่างชนชั้น (เจ้าฟ้า กับ สามัญชน) ย่อมได้รับการศึกษาอบรม ตลอดจนมีทัศนคติในการมองโลกต่างกันไป
- ความแตกต่างของวรรณกรรมแต่ละเรื่องย่อมมีอยู่แล้วโดยธรรมดา แม้จะเขียนโดยกวีคนเดียวกัน ความแตกต่างระหว่างทวาทศมาสกับนิราศเดือนจึงเป็นเรื่องธรรมดาที่สุด แต่จุดที่น่าสนใจอยู่ที่ วรรณคดีทั้งสองมีความคล้ายคลึงที่น่าจะมาจากกรับอิทธิพลจากกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของวรรณคดีที่มีการสืบทอดข้ามยุคสมัย แสดงให้เห็นความนิยมที่ร่วมกันได้ซึ่งเป็นไปตามลักษณะธรรมชาติของมนุษย์ และในความคล้ายคลึงก็มีความแตกต่าง ซึ่งก็มาจากลักษณะเฉพาะตัวของมนุษย์ซึ่งถูกหล่อหลอมมาโดยยุคสมัยเป็นสำคัญ ดังนั้นความน่าสนใจของการศึกษาวรรณคดีต่างสมัยจึงอยู่ที่ การมอง “ความแตกต่างในความคล้ายคลึงของวรรณคดีต่างสมัย” ซึ่งเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ของกวีต่อสิ่งต่าง ๆ และได้แสดงออกมาเป็นวรรณกรรม
- ดังนั้นจะศึกษาทวาทศมาสเปรียบเทียบกับนิราศเดือนตามประเด็นดังกล่าวไว้ข้างต้น ซึ่งทั้งในทวาทศมาส

และนิราศเดือน กวีต่างมีความสัมพันธ์ต่อสิ่งต่อไปนี้เป็นเดียวกัน แต่จะมีลักษณะความสัมพันธ์ต่อสิ่งเดียวกันนั้นต่าง กันออกไป ได้แก่

1. ความสัมพันธ์ระหว่างกวีกับนางในนิราศ นิราศทั้งสองเรื่องต่างมีแก่นคือการคร่ำครวญถึงนางที่รัก แม้นิราศปัจจุบันก็ยังปรากฏนิราศที่ดำเนินไปในแนวนี้ คงเป็นเพราะเรื่องของความรักเป็นธรรมชาติของมนุษย์หญิงคู่กับชาย ความสุข ความทุกข์ ความอภิมรณ และความเจ็บปวดซึ่งเป็นผลจากความรัก เป็นประสบการณ์ร่วมของมนุษย์ ทุกคนเข้าใจและร่วมรับความรู้สึกด้วยได้ ทั้งทวาทศมาสและนิราศเดือนจึงมีการกล่าวถึงความรักเป็นสำคัญ

แม้วรรณคดีทั้งสองจะกล่าวถึงผู้หญิงและความรัก แต่การกล่าวถึงเรื่องเดียวกันนี้มีความแตกต่างกันมาก เพราะความสัมพันธ์ระหว่างกวีกับนางที่กวีต้องห่างไกลนั้นแตกต่างกัน

ในทวาทศมาส กล่าวถึงหญิงที่รักผู้เป็นชายา ภาพความรักที่แสดงออกมาจึงมีการแสดงถึงความสัมพันธ์ที่กวีมีต่อคนรักอย่างลึกซึ้งทั้งกายและใจ เช่น

สวางสร้อยเสาวภาคยเนื้อ	นวลนาง
อาทอนนาสาสอง	ท้าวหัน
ในทิพยปัจจณกลาง	ชนมชีพ
อาท่างองคแก้วกัน	กิงกร (8)
คิดสร้อยสาโรชแก้ว	บวบบงสุ
บดดแบ่งใบย่ำยาม	กลีบแกล้ง
ภูพรรณดอุบรสสรง	สระมาศ
สฤงสุนทรธารแสร้ง	สอตสม (15)

ในนิราศเดือน กวีเพียงแอบรักเธอเพียงข้างเดียว ลีลารักของกวีที่แสดงออกจึงเป็นเรื่องที่เกิดจากจินตนาการของกวีเท่านั้น เช่น

“ ไม้รู้ที่จะวานใครไปตักเดือน	ให้มาเยือนเยี่ยมพี่ถึงที่นอน
ถ้าเข้าชิดติดออกจะกอดรัด	สอดสัมผัสเคล้นทรวงดวงสมร
แม้ชวนหยิกพลิกหันจะกันกร	ทำแงงอนพี่จะจ้อให้ท้อใจ ”

กวีในนิราศเดือนจึงต้องครวญในเชิงสงสารตัวเองอยู่เสมอ

“ จะได้หรือไม่ได้ให้รู้แน่	เห็นจะแก่เสียเปล่าแล้วเราเอ๋ย
สงสารใจใจคิดจะชิดเชย	สงสารตัวตัวเอ๋ยจะเกรา
สงสารมือมือหมายจะก่ายกอด	สงสารปากปากพลอดได้หนักหนา
สงสารอกอกไอ้อนิจจา	ใครจะมาแอบอกให้อุ่นใจ ”

ความสัมพันธ์ระหว่างกวีกับนางในนิราศมีความลึกซึ้งต่างกัน ภาพความสัมพันธ์ที่แสดงออกจึงต่างกัน การที่กวีลดระดับความสัมพันธ์ของตนกับนางเป็นเพียงหญิงที่แอบปองรักจะมีสาเหตุมาจากทัศนคติของกวีต่อเรื่องของความรักได้หรือไม่ ตรงดูก็เห็นว่าเป็นไปได้มาก เพราะนายมีเขียนนิราศเดือนขึ้นมาเพื่อสอนคนให้ระมัดระวังในเรื่องความรัก โดยใช้เรื่องของตนกับนางในนิราศเป็นตัวอย่าง นายมีเองมีทัศนคติต่อความรักในแง่ลบมาก ดังที่กล่าว

“ ว่าด้วยเรื่องตันทหาแล้วน่าเกลียด ”

เมื่อนายมีนึกถึงความรักรู้สึกได้ว่านายมีจะนึกคู่ไปกับความใคร่ ซึ่งเห็นว่าเป็นเรื่องน่าเกลียด ทศนคดีนี้เป็นทัศนคติของนายมีคนเดียวหรือ เห็นว่าไม่ใช่ แต่น่าจะเป็นสายตาของคนในสังคมด้วยที่เห็นสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องไม่ควรนำมากล่าวเปิดเผย

ในทวาทศมาสกวีกล่าวถึง ความรัก ความใคร่ ที่เจือด้วยสุขและทุกข์ด้วยน้ำเสียงชื่นชม มีการบรรยายพฤติกรรมทางเพศระหว่างหญิงชายไว้มาก แต่สามารถทำให้งดงามได้ด้วยกวีโวหารที่สูงส่ง การที่ทวาทศมาสมีเรื่องเช่นนี้มาก หมายความว่ากวีและคนสมัยนั้น มีทัศนหามาอย่างนั้นหรือ พิจารณาเห็นว่าไม่ใช่ สิ่งที่น่าคิดมากกว่าคือ กวีและผู้อ่านต่างไม่ได้คิดถึงสิ่งเหล่านั้นว่าเป็นเรื่องชั่วกามารมณ์ แต่เป็นเรื่องของฝีมือของกวีมากกว่า หากสามารถพรรณนาออกมาได้อย่างงดงามเหมาะสมก็จะถือว่ามีความสามารถสูง

๒. ความสัมพันธ์ระหว่างกวีกับธรรมชาติ ธรรมชาติเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับมนุษย์ และมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ วรรณคดีไทยแทบทุกเรื่องจะแสดงถึงความรักธรรมชาติของกวี กวีมักเชื่อมโยงธรรมชาติเข้ากับตัวของกวี เช่นในทวาทศมาสและนิราศเดือนก็ปรากฏความสัมพันธ์ของกวีกับธรรมชาติ แต่เป็นความสัมพันธ์ต่อกันในระดับที่แตกต่างกัน

ในทวาทศมาส จะเห็นได้ชัดถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างกวีกับธรรมชาติในลักษณะที่กวีทุกข์ ธรรมชาติทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นดินฟ้าอากาศ พืชและสัตว์ จะพากันทุกข์ตามกวีไปด้วย ธรรมชาติในความรู้สึกของกวีมีวิญญานและความรู้สึกสามารถสื่อสาร เข้าอกเข้าใจมนุษย์ได้ เช่น

แต่เรียนนิราศแก้ว	ไกลนาน
ฟ้าเพื่องครรชิตหมอง	หม่นเศร้า
รำเพยรำพาธาร	ไหลหลัง
สวรรคอนันตร้อนเร้า	ช่วยตรอม (๕๒)

ในนิราศเดือน กวีจะมองธรรมชาติตามความเป็นจริงมากขึ้น แม้กวีจะยังใช้ธรรมชาติเป็นสื่อแห่งอารมณ์ ความรู้สึกอยู่ แต่ธรรมชาติก็เป็นเพียงธรรมชาติที่เป็นตัวของมันเอง เช่น

“ ถึงเดือนสามความโศก ไม่เสื่อมสูญ	จันทร์จำรูญแสงงามยามปทุม
ดาราฉายพรายพร่างน้ำค้างพรม	พั่งนงชมจันทร์เพ็งเปล่งไพยม
ดูแวววิบเวהלั่นดาวเรศ	เหมือนดวงเนตรนุชนางสำอางโฉม
ดูกระพริบริบแดงดังแสงโคม	ลอยไพยมล้อมจันทร์พรรณราย
ที่นงชมตรมตริกตักสงัด	น้ำค้างหยัดเยือกเย็นกระเซ็นสาย
บุปผาเผยกลีบกำนบานกระจ่าย	ต้องพระพายหอมกระถินดังกลิ่นนาง ”

กวีผู้รจนาทวาทศมาสมีความรู้สึกผูกพันใกล้ชิดกับธรรมชาติมากกว่ากวีผู้แต่งนิราศเดือน อาจเป็นเพราะกวีในสมัยอยุธยาตอนต้นอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติมากกว่า มีความฉงนฉงายต่อความลึกซึ้งของธรรมชาติมากกว่ากวีรัตนโกสินทร์ก็เป็นได้

๓. ความสัมพันธ์ระหว่างกวีกับสังคม นิราศเดือนมีเนื้อหาสะท้อนสภาพสังคมออกมาเมื่อเทียบกับทวาทศมาส เป็นสังคมในระดับชาวบ้านซึ่งต่างกับสังคมชั้นสูงในทวาทศมาส

สังคมในส่วนแรกที่จะกล่าวถึงคือการสะท้อนภาพวัฒนธรรมประเพณีที่ปฏิบัติกันในแต่ละเดือนที่ปรากฏ

ในทวารทศมาส และที่ปรากฏในนิราศเดือนซึ่งมีความแตกต่างกัน

ในทวารทศมาสจะกล่าวถึงพระราชพิธีที่ทำในเดือนต่าง ๆ โดยใช้ศัพท์สูง เป็นพิธีที่คนในราชสำนักกระทำกัน เช่น ภัทรบทพิธีสารทในเดือน 10 พิธีอาสาชยในเดือน 11 (แข่งเรือ) พิธีชักโคลมลอยโคลมในเดือน 12 พิธีตรียัมปวายในเดือนอ้าย (โล้ชิงช้า) พิธีบุษยาภิเษก (โสจรจงให้บริสุทธิ) ในเดือนยี่ พิธีอาณายเคราะห์ (เผาข้าวฟ่าง) ในเดือน 3 และพิธีตรุษในเดือน 4 การกล่าวถึงพิธีต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเพียงการสะท้อนภาพ ว่ามีการทำอะไรกันบ้าง แต่ก็ได้ให้รายละเอียด ภาพที่สะท้อนออกมามากเป็นในส่วนที่กวีและนางที่รักได้มีความเกี่ยวข้องอยู่ เช่นเป็นภาพความสนุกสนานในพิธีอาสาชย แล้ววกกลับทวนคิดถึงนาง

ฝ้ายพลไปล่น้ำ	ปลิวใบ แบ่งนา
ฉายฉากพายพลบือ	ป่นนคว้าง
ช่าง้อช่างายไฉน	นองเนตร แล้วแฮ
นักรำภกรงสร้าง	แรกสม (113)

ในนิราศเดือนสะท้อนภาพพิธีที่ทำกันในหมู่บ้านโดยทั่วไป เช่น เดือน 5 มีประเพณีสงกรานต์ นายมีสะท้อนภาพความสนุกสนานของชาวบ้านไว้ มีการวิพากษ์วิจารณ์เสียดสีประกอบ

“ ล้วนแต่งตัวเต็มงามทราชมสวัสดิ์	ใส่สีฉาดฟุ้งเฟื่องด้วยเครื่องหอม
สงกรานต์ที่ตรุษที่ไม่มีมอม	ประดับพร้อมแหวนเพชรเม็ดมุกดา
มีเท่าไรใส่เท่านั้นฉันผู้หญิง	ดูเพริศพริ้งเพราะเอกเหมือนเมฆลา ”

เดือน 6 กล่าวถึงพิธีแรกนา โคนจุก และแต่งงาน เดือน 7 มีสลากภัตต์ เดือน 8 เข้าพรรษา นายมีเสียดสีหนุ่มสาวที่มาเล่นตลกกันเมื่อพระเทศน์ เช่น

“ ที่ฟังเล่นเห็นกันเป็นขวัญเนตร	ไม่ฟังเทศน์เอาบุญแม่คุณเอ๊ย
มานั่งเล่นตลกกันฉันไม่เคย	ไม่ลั่นเลยเหล่าตะกลามกามคุณ ”

เดือน 10 มีพิธีสารท เดือน 11 มีพิธีทอดกฐิน เดือน 12 มีประเพณีลอยกระทง เดือน 4 มีการยิงปืนอัญญาณาในพิธีตรุษ

พิธีต่าง ๆ ในแต่ละเดือนของทวารทศมาสและนิราศเดือนส่วนมาก จะคล้ายคลึงกัน เพียงแต่การเรียกพิธีต่าง ๆ ในทวารทศมาสจะใช้ศัพท์สูง และในนิราศเดือนจะเพิ่มประเพณีในส่วนของชาวบ้านพร้อมทั้งการวิพากษ์วิจารณ์ลงไป

พิธีหนึ่งที่น่าสนใจมากกว่าทำไมทวารทศมาสจึงไม่กล่าวถึง นั่นคือพิธีสงกรานต์ในเดือน 5 ซึ่งแสดงว่าในสมัยที่แต่งทวารทศมาส ไทยยังไม่ได้กำหนดให้มีวันสงกรานต์ขึ้นเป็นวันปีใหม่

ลักษณะหนึ่งของวรรณคดีไทยก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์สังคม แม้วรรณคดีที่สะท้อนภาพของสังคมออกมามากโดยตรงไปตรงมากก็แทบจะหาไม่พบ อาจเป็นเพราะจุดสนใจของกวี ไม่ใช่เรื่องการมุ่งสะท้อนภาพสังคม แต่เขียนทวารทศมาสขึ้นเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกเพื่อแสดงฝีมือ และเพื่อถวายกษัตริย์ ซึ่งผิดกับนิราศเดือนที่เขียนขึ้นเพื่อให้คนอ่าน และสิ่งที่คนอ่านจะสนใจ ก็ต้องเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัวของเขา และสังคมของเขาด้วย ทั้งตัวกวีเองก็เป็นคนที่อยู่ในสังคมระดับเดียวกับคนอ่าน ได้พบได้เห็นสิ่งต่าง ๆ มากมาย ๆ กัน กวีในนิราศเดือนจึงแสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวเขากับสังคมออกมามากกว่า

4. ความสัมพันธ์ของกวีกับความเชื่อที่ปรากฏในงานวรรณกรรม ทั้งในทวาทศมาส และนิราศเดือนต่างสะท้อนถึงความเชื่อของกวีตามปรัชญาพุทธศาสนา แต่แสดงออกมาคนละประเด็น

ในทวาทศมาส กวีแสดงความเชื่อเรื่องกรรมไว้หลายแห่ง เช่น

เพลงเราเคยพรากเนื้อ	นกไกล คู่ฤา
ริบราชเอาของขง	คั่งงไว้
มาทนนปลิดสายใจ	จยรจาก รยมนา
มานิรารสให้	ห่างไกล (76)

ในนิราศเดือนกวีไม่ได้กล่าวถึงเรื่องกรรม แต่กวีกล่าวถึงกิเลสที่ทำให้คนต้องเวียนว่ายตายเกิด ได้รับทุกข์ กวีเดือนนี้ให้ผู้อ่านคิดถึงความไม่เที่ยงแท้ของสรรพสิ่ง และให้คิดว่า

“ ทำอะไรจะ ด้รอดตลอดว่าง ให้พ้นห่วงตันทหาราคาขิง ”

นอกจากนี้**ในทวาทศมาส**ยังแสดงความเชื่อตามศาสนาพราหมณ์ โดยกวีได้กล่าวคำสรรเสริญเทพเจ้าสูงสุดในศาสนาพราหมณ์สามองค์ คือ พระพรหม พระนารายณ์ และพระอิศวร เช่น

ศรีสวัสดิกรมลาสล้า	เลอสรวง
ภูลภิมยนาภี	ส่องสร้อย
ไตรรัตนจุฑาทวง	กมลาศ
บานเบอกบงกชช้อย	ช่อมาลัย (1)

ในนิราศเดือน นายมิได้แสดงความเชื่อทางไสยศาสตร์ เช่น เสน่ห์ยาแฝดและความเชื่อทางโหราศาสตร์ไว้ เช่น

“ ยิ่งร้อนในใจคอกให้หมอดู ว่าขัดคู่หนักหนาให้อาวรณ์ ”
“ ไ้อ้วากรรมจำเพาะพระเคราะห์ทรุด ”

ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติ ได้สืบทอดกันมานาน สำหรับพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังคงความประเสริฐสูงส่งบริสุทธิ์อยู่เสมอ แต่สำหรับบุคคลที่โน้มมา คำสอนมาปฏิบัติ จะยังคงกระทำได้ถูกต้องครบถ้วนเพียงไร

ดังนั้นความเชื่อถือในตัวบุคคลที่สืบทอดพระศาสนา ที่ปรากฏในนิราศเดือนจึงดูตกต่ำ เสื่อมความศักดิ์สิทธิ์ลงเป็นอันมาก เช่น นายมิสะท้อนภาพความสัมพันธ์ระหว่างพระกับสิกา ดังนี้

“ ชื่นกวีที่รักรู้จักสนิท	ดัดจริตพูดจาวิสาสะ
พระหนุ่มหนุ่มกลมใจทำไมละ	เสียงจำจ๊ะเจรจาพาสบาย
ถ้าญาติโยมจริงจริงแล้วนั่งเฉย	มิใคร่เงยหน้าปัญญาหาย
ไม่พูดมากพาดพิงให้พริ้งพราย	ดูเราะรายเรียบร้อยกระชอยกระชด
พรรษาหนึ่งสองพรรษาไม่ผาสุก	เข้าบ้านกรุกเลยลาสิกขาบท
เหมือนน้ำอ้อยย้อยถูกจุมกมด	ใครจะอดได้เล่าพวกชาวเรา ”

นี่คือภาพสะท้อนของการเปลี่ยนแปลงแห่งยุคสมัย ใช่หรือไม่

๕. ความสัมพันธ์ระหว่างกวีกับสิ่งแวดล้อมทางวรรณคดี วรรณคดีที่เป็นที่นิยมในแต่ละยุคสมัย หรือวรรณคดีที่ได้รับการยอมรับและยกย่องกันว่าดีเด่น ซึ่งเป็นที่นิยมกันทั่วไป ตลอดจนวรรณคดีที่มีเนื้อเรื่องเป็นที่รู้จักและติดใจคน มักจะส่งอิทธิพลในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ต่อกวีในการสร้างสรรค์ผลงาน อาจจะเป็นการอ้างถึงตัวเอกในวรรณคดีเปรียบเทียบกับตน หรือได้อิทธิพลด้านการใช้ถ้อยคำสำนวนโวหาร หรืออาจรับสืบทอดด้านกลวิธีการเขียน เช่นเดียวกับนิราศเดือนที่น่าจะได้รับอิทธิพลทางด้านกลวิธีการดำเนินเรื่องจากทวาทศมาส เนื่องจากมีความคล้ายคลึงกันดังได้กล่าวไว้แล้ว แต่ในเรื่องนี้ไม่อาจพิสูจน์ลงไปให้แน่ชัดได้ ไม่เหมือนเรื่องการนำเรื่องของตัวเอกในวรรณคดีอื่นมาอ้างถึง การเลียนสำนวนกลอน และการดำเนินตามขนบที่มีมาแต่เดิม

ทวาทศมาส กวีได้นำการจากของพระกับนางในวรรณคดีมาเปรียบเทียบกับกรจากของนางกับกวี เช่น

ศรีอินทรธ ราชธำ	แรมสมร
ศรีอุสา จयरโคไล	คลาศแคล้ว
เทวานราช	จำจาก
ของพร้าน้าวน้องแก้ว	คอบคั้น (22)

นิราศเดือน ก็มีการเปรียบเทียบเชื่อมโยงไปถึงพระและนางในวรรณคดี แต่ไม่ใช่เปรียบเทียบพลัดพรากของตัวเอก หรือกล่าวถึงตัวละครที่กล่าวไว้ในทวาทศมาส นายมิได้เปรียบเทียบความคลั่งรักของตนว่า ราวกับถูกเสน่ห์ยาแฝดสัก ๘ โถ ซึ่งยิ่งไปกว่าพระอภัยเสียวอีก

“ ราวกับถูกยาแฝดสักแปดโถ จะชูปโซเสียวศรีตั้งผีสิง
พระอภัย หลงรูปวาดทวาดประวิง เราก็บยิ่งกว่าพระอภัยไป ”

การเปรียบเทียบกับตัวละครในวรรณคดีอีกตอนหนึ่ง นายมิกล่าวว่า
“ มีเท่าไรใส่เท่านั้นฉันผู้หญิง ดูเพริศพริ้งเพราเอกเหมือนเมฆลา
รามสูร เดินดินสิ้นศักดิ์ดา เที้ยวไล่คว่าบางที่ก็มีเชิง ”

นิราศเดือนมีการเปรียบเทียบกับตัวละครที่เป็นที่รู้จักในวรรณคดีเช่นเดียวกับทวาทศมาส แต่กวีได้เลือกเอาวรรณคดีเด่นของยุคสมัยของตน มาเปรียบเทียบแทน ซึ่งคนร่วมสมัยกับนายมิถึงไม่มีความรู้ทางวรรณคดี ก็ย่อมรู้จัก พระอภัยมณี เมฆลา รามสูรกันอย่างดี

กวีมักจะเลียนสำนวนจากวรรณคดีที่ตนมีความประทับใจ เช่น ในทวาทศมาส ยวนพ่าย และลิลิตพระลอ มีการใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบงานของตนว่ามีค่าสูงประดุจมาลัยที่ร้อยไว้อย่างงดงาม การเปรียบเทียบทำนองเดียวกัน ในวรรณคดีหลายเล่มที่อยู่ในสมัยเดียวกัน แสดงอิทธิพลที่วรรณคดีมีต่อกวีดังกล่าว แสดงความนิยมของสมัยที่จะมีการวิพากษ์ผลงานของตนเอง ซึ่งเรียกการเขียนเช่นนี้ว่า **ประเพณีอัตวิพากษ์**¹

เมื่อมาถึงนิราศเดือน ไม่ปรากฏประเพณีอัตวิพากษ์นี้ แต่กลับพบถึงการเลียนโวหารของกวีชั้นครู ได้แก่ ท่านสุนทรภู่ ซึ่งมีทั้งการเหยียบกลอน คือ ยกของสุนทรภู่มาทั้งวรรค และมีทั้งการเลียนแบบทั้งโวหาร และแนวคิดในทางเดียวกัน เช่น

- สุนทรภู่เขียนไว้ว่า “ เดือนสิบเอ็ดเสริ์จตุระพระวษา ”
- นายมิเขียนว่า “ เดือนสิบเอ็ดเสริ์จตุระพระพรษา ”

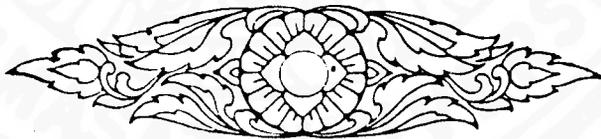
¹ ชลธิรา สัตยาวัฒนา, เรื่องเดิม, หน้า 42.

“ ถ้าความทุกข์เรดั่งเหมือนยังปีน
นวลหงส์คงจะรู้ถึงทูดัง
ทุกวันคืนเดือนปีไม่มีหยุด
ในทรงขำเหมือนเขาเชือดเลือดกระเด็น

พิภพพันก็จะไหวเหมือนใจหวัง
จะนอนฟังทุกข์ที่ไม่มีวัน
ที่แสนสุดทุกข์ใจ ใครจะเห็น
ใครจะเป็นเช่นข้าทั้งธานี ”

ในนิราศเดือน มีการใช้ศัพท์จีนเข้ามาบ้าง เช่น เก่ง

สรุป ทวาทศมาสและนิราศเดือนเป็นวรรณคดีที่แสดงให้เห็นการสืบทอดของวรรณกรรมต่างสมัย ที่กวีโดยธรรมชาติของความเป็นมนุษย์เหมือนกัน และที่ต่างกันไปตามสิ่งแวดล้อมต่างกาล โดยลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคลที่มีสิทธิที่จะเลือกสรรสิ่งที่เห็นแล้วว่า เหมาะสม งดงาม หรืออื่นๆ ตามความพอใจของตน และอาจจะเล็งเห็นว่าจะเป็นความพอใจของผู้อื่นด้วย กวีก็จะสร้างสรรค์ผลงาน ที่อาจจะเป็นการรับมรดกแห่งอดีต ผสมผสานกับความ เป็นปัจจุบัน เพื่อเป็นมรดกแห่งอนาคตต่อไป

บรรณานุกรม

- กมล การกุศล. *วรรณคดีนิราศ. พิชณโลก* : โครงการตำรา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2527
- ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. *วรรณคดีไทยภาคพิเศษ ทวาทศมาสโคลงคั่น. พระนคร* : โรงพิมพ์ศิริมิตร, 2512.
- เบญจมาศ พลอินทร์ และ วารี ศรีมานะอิน. *วรรณคดีนิราศ. กรุงเทพฯ* : โอเดียนสโตร์, 2522.
- ประจักษ์ ประภาพิทยากร. "วรรณคดีนิราศ," *โลกของ ภาษาและวรรณคดี. กรุงเทพมหานคร* : โอเดียนบุ๊คสโตร์, 2522. หน้า 55-60.
- ภิญโญ ศรีจำลอง. "วรรณคดีกรุงรัตนโกสินทร์," *ศิลปวัฒนธรรมไทย เล่มที่ 2 ภาษาและวรรณคดี กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร* : โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร, 2526.
- รีนฤทัย สัจจพันธ์. *นิราศคำโคลง : การวิเคราะห์และเปรียบเทียบกับ นิราศชนิดอื่น. ปริญญาโทศึกษามหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.*
- วันเนา ยูเต็น. *ประวัติวรรณคดีสมัยสุโขทัยและอยุธยา. กรุงเทพมหานคร* : ไทยวัฒนาพานิช, 2527.
- เอมอร อิตตะโสภณ. *วรรณคดีนิราศ. ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2521.*